

## БОРОТЬБА ПРОТИ ЦЕНЗУРИ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ В ХІХ СТОЛІТТІ

**Чернишова Анна Михайлівна**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
завідувач кафедри

**Заведія Олена Борисівна**

заслужена артистка України,  
старший викладач

**Авраменко Петро Михайлович**

заслужений артист України, доцент  
Кафедра мистецької освіти  
Житомирський державний університет  
імені Івана Франка, Україна

Обов'язковою умовою для існування українського театру ХІХ століття було створення сприятливих взаємовідносин з владою, державні органи якої проводили цензурування драматичних творів та репертуару в цілому.

Політика театральної цензури Російської імперії була започаткована у 60-ті роки ХІХ століття, в той час як були започатковані ліберальні реформи. Починаючи з 1865 року, відповідальним за цензуру драматичних творів було Головне управління у справах друку (ГУД). Цензори відповідали за надання дозволів і заборон на демонстрацію п'єс; друк збірок драматичних творів, що були автоматично дозволені для показу, або ж із незначними виключеннями. До перевірки дотримання правил цензури були залучені місцеві губернатори, а також поліція. Від 18 листопада 1868 року губернатори зобов'язувались надсилати щорічні звіти до ГУД про місцеві театри. Поліція ж слідкувала за правильністю назв спектаклів на афішах (використання лише дозволених циркуляром).

Згідно циркуляру Міністерства внутрішніх справ від 26 липня 1882 року були внесені правила щодо проведення приватними особами читань, концертів та театральних вистав. Перед проведенням таких заходів необхідно було отримати письмовий дозвіл поліції. Дозвіл не міг бути наданий, якщо планувався збір на користь приватних осіб або ж благодійність [1].

За новою редакцією циркуляру ГУД від 21 березня 1884 року відповідно до другого пункту документу «усі п'єси дозволені до показу з виключеннями деяких місць, а рівночасно розповіді, куплети, романси і т. п. твори можуть бути дозволені не інакше, як з пред'явлення поліції екземплярів, які вміщують дозвільний підпис драматичної цензури» [2].

Значних змін щодо розвитку українського театру саме українською мовою вніс Емський указ 1876 року, згідно якого заборонялись вистави українською, «як таких, що мають у даний час характер українофільських маніфестацій» [3]. Циркуляр від 16 жовтня 1881 року трактував: «Драматичні п'єси, сцени і куплети українською мовою, які у попередній час були дозволені драматичною цензурою, а також ті, які знову будуть дозволені ГУД, можуть бути виконані на сцені з дозволу губернаторів. Дозвіл публікації на малоросійському нарідччі, за умови загальноприйнятого російського правопису, надається ГУД» [3]. За умовами цього ж циркуляру формування труп для виконання п'єс виключно українською мовою було заборонено. На сцені не допускалась пропаганда ідей «українофільства», слідкувати за якою були призначені губернатори [4]. Після введення нового циркуляру українським трупам було суворо заборонено ставити вистави у Київській, Подільській, Волинській, Полтавській та Чернігівській губерніях, адже згідно слів генерал-губернатора О. Дрентельна, «у Петербурзі це – театр, а в Києві – ще й політика» [5].

Обійти систему цензури було дійсно важко, проте ці ж часи примушували театралів шукати можливості подолання цензурних заборон. Доводилось використовувати хабарництво, як приховане, так і відкрите. Допомогало в отриманні дозволу і особисте втручання автора, або ж зацікавлених осіб. Документ на постановку п'єси українською щоразу був ніби «лотерея», бо його результат можна було спробувати переграти.

У свій час п'єса «Безталанна» І. Карпенка-Карого також пройшла перевірку ГУД. Для отримання омріяного дозволу на постановку цієї п'єси важливу роль відіграла М. Заньковецька. Два впливових діяча звернулися до акторки з проханням виступити на благодійному заході. Софія Тобілевич згадувала, що «після ознайомлення з текстом чоловіки пообіцяли отримати дозвіл. У той же день цензура затвердила п'єсу, але канцелярист помилився при переписуванні титульного листка й написав «Безталанна» замість «Безталання»» [6].

Активний процес розвитку театрального мистецтва в Російській імперії ХІХ століття змусив його учасників та творців обговорювати актуальні питання роботи театральної сфери. У березні 1897 року відбувся Перший Всеросійський з'їзд сценічних діячів, участь у якому взяли й українські театральні митці. Проблема цензури в українському театрі стала центральною темою «Записок до з'їзду сценічних діячів», які підготував Іван Карпенко-Карий [7] з допомогою Марії Заньковецької [8] та Михайла Старицького [9].

І. Карпенко-Карий відзначив численні необґрунтовані заборони та перешкоди, які встановлювали місцеві губернатори щодо українського театру, а також розкритикував організацію театрального життя тих часів. Він зазначив, що обмеження доступу українського народного театру до села є одним із негативних наслідків цензури. На його думку, зняття даної заборони могло б позитивно відобразитись на народіві [7]. Марія Заньковецька наполягала на спрощенні спеціальних обмежень, які накладені на малоруський театр, для забезпечення

кращого розвитку театральної справи, а також визначила основне завдання театру – стати доступним для широких верств населення [8].

У своїй доповіді М. Старицький також притримувався думки його попередників та акцентував увагу на тому, що малоросійська сцена несправедливо стикається зі недружнім ставленням ГУД [9]. З його слів, починаючи з 1889 року, «почали забороняти показ п'єс не лише з інтелігентського середовища, але й купецького та міщанського, навіть раніше дозволені історичні й побутові п'єси, виключно через їхню мову» [9]. В якості прикладів М. Старицький навів свої власні п'єси "Богдан Хмельницький" та "Розбите серце", а також п'єси "Титарівна" М. Кропивницького, "Роман Волох" І. Карпенка-Карого та інші. Нерідко траплялись ситуації, коли актори отримували інформацію про дозвіл або заборону за декілька хвилин до початку вистави, або ж телеграми від адміністрації надходили вже після запланованої дати проведення заходу.

Головна причина обмежень україномовних творів несла ідеологічний характер. Вважались небажаними тексти, що спонукали глядачів до роздумів над складними аспектами соціального та національного життя, і підпадали під заборону. Так, у жовтні 1890 року був заборонений виступ з віршем Т. Шевченка "На вічну пам'ять Котляревському". У 1894 році від цензорів ГУД також було рекомендовано заборонити драматичні твори П. Райського-Ступницького "Гайдамаки", а у 1895 році Ф. Кириленка "Ярема Галайда" через українофільські наративи. У 1894 році була заборонена на сценах приватних театрів драма Марка Кропивницького "Глитай, або ж павук" [3]. Перелік таких заборон неосяжно великий, бо чи не кожен твір, куплет або рядок проходили цензурну перевірку ГУД.

Рятувало від жорсткої цензури лише постановка однакової кількості актів російською та українською мовами, до чого актори та митці були змушені з часом пристосуватись. С. Єфремов у своїй роботі звертав увагу на те, що «виникли спеціальні російські п'єси, кожен акт яких тривав п'ять хвилин, і цим задовольнялась воля цензорів. Після цього виникали нові вимоги, і наразі до українських вистав існує тільки один варіант – додавати до української п'єси російський водевіль; саме через це цей невід'ємний додаток, відомий широкий публіці як «Отче-наш», часто прикрашає афішу кожної української вистави, але дуже часто залишається тільки на афіші» [10].

**Висновки.** Таким чином українські митці шукали способи обходу цензурних обмежень, користуючись своїм авторитетом і впливом на чиновників. Незважаючи на труднощі, українське театральне мистецтво другої половини ХІХ століття відігравало важливу роль у формуванні національної свідомості та розвитку української мови в мистецькому середовищі.

#### Список використаних джерел

1. ЦДІАК (Центр. держ. іст. архів України). Ф. 442. Оп. 832. Спр. 2. 187 с.
2. ДАОО (Держ. архів Одеської Облaсті). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 156-156 с.

3. Боряк Г. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»». 2015.
4. Пилипчук Р. Український театр у межах Російської імперії. Матеріали до історії українського театру. Від витоків до початку XX століття. Київ: Видавництво ІМФЕ. 2016. 202 с.
5. Пилипчук Р. Український театр: Українська культура другої половини XIX століття: у 4 т. Київ: Наукова думка. 2005. Т. 2. 379 с.
6. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. 1957.
7. Карпенко-Карий І. Драматичні твори. Статті. Листи: у 3 т. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1985. Т. 3. 280 с.
8. Заньковецька М. Доповідь Першому всеросійському з'їзду театральних діячів. Матеріали для вивчення історії української літератури. Література другої половини XIX ст: у 5 т. Київ: 1960. Т. 3. 286 с.
9. Старицький М. Оповідання. Статті. Листи: у 8 т. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1965. Т. 8.
10. Єфремов С. Поза законом (До історії цензури в Росії). Київ: 1905. 83-84 с.